

Тарас Гарасимів

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з наукової та міжнародної діяльності,
професор кафедри теорії, історії та філософії права
Garasumiv_@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>

СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНА ПРАВА ВІДПОВІДНО ДО КОНКРЕТНИХ ЧАСОВИХ МЕЖ

<http://doi.org/10.23939/law2020.27.038>

© Гарасимів Т., 2020

У статті ґрунтовно та комплексно досліджено сутність, історико-правові аспекти становлення, еволюцію, зміст та основні елементи принципів права на основі опрацювання здобутків правової теорії та юридичної практики, розкрито значення права для формування правового світогляду та здійснення нормотворчої та нормозасовної практики. Відзначено, що у правознавчій науці постійно здійснюють спроби осмислення поняття права, його сутності та природи, а також його основних характеристик – ознак та властивостей, які розкривають місію права як важливої соціальної та регулювальної сили суспільства. З’ясовано, що право є динамічним і складним явищем, зумовленим не менш складним характером суспільного розвитку. Ідея багатостороннього, багатоаспектного підходу до осмислення права – одна з визначальних тенденцій сучасної юриспруденції.

Автор виокремлює три періоди у історії формування уявлень про право: 1) панування філософського розуміння формування права (XI–IX ст. до н. е. – кін. XVIII ст. н. е.); 2) панування історико-соціологічного розуміння права (поч. XIX ст. – поч. XX ст.); 3) панування наукового правового розуміння права як наукознавчого явища (сер. XX ст. – триває донині), що має складний багатоаспектний характер та може бути вивчене за допомогою різноманітних методологічних підходів й методів наукового пізнання юридичної науки.

Ключові слова: право; праворозуміння; правова матерія; суспільство; держава; історичний період; правовий світогляд; принципи права.

Постановка проблеми. Право – складне й неоднотипне явище, що формує в суспільстві його юридичну надбудову. Як феномен воно пронизане певними загальними ідеями, які його цементують в досягненні цілей та пов’язують зі соціальним (культурним, духовним, політичним, економічним) життям. Ці найбільш загальні ідеї, зазвичай, вважають його принципами. Відтак, без їх досконалого розуміння неможливо збагнути всієї сутності правової системи тієї чи іншої держави або ж окремих її елементів. Правова матерія кожної держави, у кожній історичний період – якщо йдеться про демократичне суспільство та справжнє право – включає два напрямки. Перший складає загальну основу і походить з історії, втілюючи спадкоємність права, його загальнолюдську сутність, другий – сучасний конкретний зміст, його особливості, пов’язані з специфікою кожної держави.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичною основою дослідження обраної нами теми стали наукові розвідки вчених С. Алексєєва, О. Зайчук, А. Колодія, О. Малька, М. Марченка, Ю. Матвєєвої, М. Матузова, Н. Оніщенко, С. Погребняка, О. Скакун, С. Сунєгіна, Ю. Шемшученка та інших, які сприяють осмисленню змісту, ролі та значення фундаментальних принципів права у сучасних трансформаційних умовах розвитку суспільства. Втім, як показує реальна практика суспільного життя, назріла нагальна потреба здійснення нових наукових пошуків вказаної проблематики, яка, на нашу думку, пов'язана з осмисленням морального змісту основоположних принципів права та деяких аспектів їх реалізації в сучасних умовах.

Метою статті є ґрунтовне та комплексне вивчення сутності, історико-правових аспектів становлення, еволюції, змісту та основних елементів принципів права на основі опрацювання здобутків правової теорії та юридичної практики, розкриття його значення для формування правового світогляду та здійснення нормотворчої та нормозастосовчої практики.

Виклад основного матеріалу. У правознавчій науці постійно здійснюються спроби осмислення поняття права, його сутності та природи, а також основних його характеристик – ознак та властивостей, які розкривають місію права як важливої соціальної та регулювальної сили суспільства. Право є динамічним і складним явищем, зумовленим не менш складним характером суспільного розвитку. Ідея багатостороннього, багатоаспектного підходу до осмислення права – одна з визначальних тенденцій сучасної юриспруденції. Праворозуміння – це система знань концептуального характеру про найзагальніші закономірності формування та функціонування права, його сутність, призначення й місце в суспільстві. Тому його особливості необхідно розглядати саме в площині праворозуміння.

У правознавчих джерелах як минулого, так і сучасного часу, неодноразово акцентувалося на тому, що проблема виникнення та утворення права, себто питання, як і звідки походить право, і до сьогодні наукою позитивно не вирішено. Існує низка гіпотез, жодну із яких не можна прийняти без істотних зауважень, а пошук єдиної відповіді стосовно формування права, найперше, ускладнено відсутністю спільного розуміння передумов виникнення права. Аналогічні ідеї обґрунтовують і сучасні учені, які зосереджують увагу на тому, що в нинішніх умовах розвитку держави та права актуалізується потреба в науковому переосмисленні цінності й змісту права, механізму його утворення, значимості для розвитку правової системи та оновлення державно-правових інституцій в контексті гарантування верховенства права. Означене обумовлюється низкою проблем розвитку правової системи та системи національного законодавства держав так званого пострадянського простору.

Доволі слушною є думка О. Осауленка, що проблема усвідомлення та походження права визначається правничою наукою як одна з найскладніших [1, с. 138]. Висновуючи, вчені обґрунтовують доцільність дослідження історіографії наукового пізнання права, мотивуючи це наступним: необхідністю вироблення єдиної цілісної концепції права, подолання розрізненості у розумінні сутності права, недопущення дослідження окремих аспектів права, а не явища в цілому, що обумовлює суперечливість та непослідовність наукових досліджень [2, с. 27]; доктринальну невизначеність закономірностей механізму права [3, с. 4]; необхідність переосмислення права з огляду на сучасні особливості розвитку правової системи [4, с. 8] тощо.

Зауважимо, що ефективність права є базисом стабільності та гнучкості законодавчої бази, яка націлена на збереження гармонійного розвитку суспільних відносин, забезпечення режиму непорушності прав й свобод людини та законних інтересів суб'єктів. Зважаючи на це, відзначимо, що інтенсифікація реформування та оновлення державно-правових інституцій, модернізація їх правотворчої сфери впливу, вимагає опрацювання адекватного наукового підґрунтя, що дозволить окреслити цілісну картину стосовно теоретико-правових засад права як надважливої юридичної категорії [5, с. 44–45].

Поширення права на суспільні відносини та оперативність його дії визначаються якістю правових норм, їх відповідністю наявним й перспективним запитам соціуму. Формування права та його функціонування визначається багатьма чинниками, що можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на процес створення права, його розвиток, стан розбудови, а також на наступні зміни правового регулювання, базиси якого закладено у змісті норм права та його поширеності на суспільні відносини (соціологізації). Тому питання утворення права, чинників, які на нього впливають, стан його якості, відповідність запитам соціуму, питання модусів його розвитку та вдосконалення викликали інтерес з боку дослідників ще у період Античності. Це, звісно, обумовлено появою самого права як феномену, який динамічно розвивається та викликає дослідницький інтерес, власною цінністю та функціональним призначенням.

Найперші уявлення про означені аспекти права простежують у міфологічних поглядах, що були сформовані та розвивались у період розквіту Стародавнього Єгипту. В його міфологічних уявленнях поняття права та закону не були розмежовані, а сприймалися як елемент загального божественного порядку. Одночасно, у міфах Стародавнього Єгипту було здійснено перші спроби щодо пошуку відповіді на питання стосовно їх походження, зумовленості, особливостей змінюваності їх статусу. Виняткова значимість надавалась єгипетській богині Маат, яка була уособленням законів, правосуддя та справедливості [6, с. 20–22], що були взаємопов'язані між собою й забезпечували загальний порядок серед соціуму. Положення законів, їх зміст, дія пов'язується, безпосередньо, з божественним волевиявленням, їх божественним гарантуванням й можливістю виклику Божої карі. Позаяк, єгипетські боги визнавались джерелами влади правителя, веління правителя носили загальнообов'язковий, божественний характер, зокрема, забезпечувались силою та карою богів. Втім, про утворення права ще не йшлося, у міфологічних уявленнях цього часу вперше акцентувалось на проблемах утворення права, його походження від волі богів, себто поза межами свідомої творчої діяльності індивіда – шляхом його утворення богами й надання його людям задля забезпечення порядку їх життєдіяльності, гарантування царської влади, покарання злочинців тощо. Подібними були міфологічні уявлення у Вавилоні. Вони засновувались на тому, що все в житті визначає бог Мардук – бог усіх богів, та бог Шамаш, який є вершителем справедливості серед людей, правосуддя, протидіє злу, ненависті та злочинам. Визначальними законами Вавилону були Закони царя Хаммурапі, які сформувались у XVIII ст. до н.е. Основним їх призначенням було, на переконання учених, зменшення протиріч, які існують в суспільстві [7]. Себто одними із об'єктивних чинників тогочасного утворення права стали посилення конфліктності серед соціуму та необхідність в уніфікації загальнообов'язкових правил поведінки, надання їм формалістичного вираження.

Ідеї зародження права, його формування та розвитку опосередковано висвітлено й у правових ученнях Стародавньої Індії. Право осмислюється крізь так званий світовий закон – “рота”, що відображає та закріплює загальний устрій суспільства, місце, роль і становище, зокрема правове, різних варн – прошарків соціуму [8, с. 67–69]. Означений світовий закон, який фактично був сформований на ідеях розшарування суспільства, правового статусу проверстків соціуму (варн), що складався з їх прав та обов'язків, взаємин між варнами, пізніше став, фактично, базисом для закріплення відповідних норм права у Законах Ману. Себто, ідеться про усвідомлення першоджерела як всього світського писаного права. Власне, ідеї божественного та соціального походження права стали першоосновою формування панівних релігійних течій Стародавньої Індії. Отже, традиційно для правових думок, що сформувались в країнах Стародавнього Сходу, проблема права та його утворення опосередковано перебували у площині їх божественного розуміння, що відображали основи (закономірності) суспільного ладу. Разом з тим, у правових ученнях Стародавньої Індії формуються уявлення про наявність так званого світового закону, який за своєю сутністю відображав традиційний суспільний лад, потреби суспільства, що в майбутньому одержать належне правове закріплення й форму вираження.

Значно раціональніше уявлення про право мали мислителі Стародавнього Китаю. Носії даосизму розкривають поняття справедливості як основу сутності права, що реалізується та

гарантується останнім. Відтак, саме справедливість є ґрунтом виникнення права та його розвитку. Конфуціанство в базис розуміння права та його походження закладає ідеї моральних взаємин між людьми, які визначають основу правил співжиття – “лі”. Такі правила, за своєю суттю, мають моральний і соціальний аспекти, які породжені рівнем культури у соціумі, відображають стан його розвитку [8, с. 356–359].

Вагоме значення для подальшого розвитку вчень про явище права відіграють погляди мислителів Стародавньої Греції й Стародавнього Риму. У ранніх правових вченнях Стародавньої Греції, які формувались на міфологічних уявленнях про всевіт, право як об’єкт філософського осмислення ще не виділилось. Водночас, опосередковано, характеризуючи образи давньогрецьких богів, згадується про їх всесильність, забезпечення порядку серед людей, справедливості, правосуддя тощо. У міфах Стародавньої Греції божественні істоти (наприклад, Зевс, Феміда тощо) пов’язуються із чеснотами всесильності, справедливості, правосуддя, законності, неупередженості, які несуть людям мир, добро, карають за зло [8, с. 132–136].

Більш достовірним та обґрунтованим характером визначаються уявлення представників Стародавньої Греції, які відходять від міфологічного бачення та закладають в основу пояснення явищ й процесів правового життя раціональні засади. Зокрема, у своїх правових ученнях Полібій акцентує увагу на звичаєві норми як історично зумовлену основу традиційного ладу людей, що в подальшому стануть основою права. Такі норми були загальноприйнятими й користувалися значним авторитетом як в суспільстві, позаяк дотримувалися більшістю [9, с. 86]. Трансформуючи означені ідеї в площину права, можемо стверджувати, що його утворення, насамперед, обумовлюється наявністю звичаєвих норм – історично зумовлених загальнопоширених правил поведінки, що набувають статусу загальнообов’язковості, а відтак стають нормами права.

У світоглядному і наукознавчому аспекті певну значущість становлять ідеї Платона стосовно походження права, його формування, зміни та розвитку. Мислитель відзначає, що формування права безпосередньо пов’язане із розумовою діяльністю. У цьому твердженні Платон керується ідеєю забезпечення загального блага всієї держави загалом, а не окремої соціальної групи, яка захопила владу [10, с. 63].

На основі аналізу правових поглядів мислителів Античності, можемо прослідкувати, що в цей період утворення права розкривається опосередковано, шляхом осмислення інших суміжних понять: закон, законотворчість, природа права, закон тощо. Право розуміється як таке, що походить від божественних сил, природних основ розвитку суспільства, протидії конфліктності інтересів у суспільстві, тобто потреб у забезпеченні компромісу; як природа соціуму (індивіда) та природне право; як тенденції суспільного розвитку; законотворчість держави, в якій реалізуються публічні інтереси; як зміст і результат розумової діяльності; як націленість на забезпечення рівності серед суб’єктів, збалансування в суспільстві їх інтересів тощо. Можемо висновувати, що саме в епоху Античності формуються перші уявлення про право, зокрема й про його утворення, що складають основу для подальшого розвитку учень в цьому напрямку, їх переосмислення та розширення.

В епоху Середньовіччя осмислення проблем походження права, чинників, які його зумовлюють, його природи продовжує розвиватись на світоглядних основах мислителів періоду Античності. Ця епоха визначається, насамперед, інтенсивним розвитком християнства та його активним поширенням в країнах тогочасної Європи. Відтак, тогочасні філософські вчення визначаються теологічним змістом. Вагому роль у розвитку правових учень загалом та учень про утворення права зокрема відіграють ідеї Ф. Аквінського. Теолог аналізує право в контексті його божественного походження як творіння Бога, який поширює власну волю на людей, даючи їм відповідне благо у формі права [11, с. 235].

Пізніше розвиток правових учень визначається вже формуванням певних уявлень про окремі аспекти права. Зокрема, це торкається природи походження права, чинників, які впливають на формування права, характеру їх впливу та пріоритетності, ролі держави та її суб’єктів в процесі формування права, його сприйняття соціумом, юридико-технічного оформлення правотворчих

актів. Н. Макіавеллі характеризує формування права у контексті розуміння первинності політики, від якої воно походить. Практично, право є штучним модусом реалізації політичного тиску в державі та суспільстві. Звідси право є штучним утворенням, зумовлене інструментальним призначенням, а його зміст залежить від тих від суб'єктів, які наділені політичною владою [12, с. 77].

Певну наукову значущість становлять погляди Г. Гроція, він один із перших в історії розвитку правових учень виокремлює дефініцію формування права. На його переконання, воно є явищем, яке зумовлене здоровим глуздом, що реагує на відповідність або невідповідність суспільного буття природі людини [12, с. 99]. Так, Ф. Бекон змістом писаного права, яке має втілюватися у правовому приписі, вважає засади справедливості. Процес підготовки документа, який визначає правові приписи, є процесом вираження ідей справедливості, що сформувались на цьому етапі суспільного розвитку [12, с. 206–207].

Мислитель Ж.-Ж. Руссо характеризував право як таке, що походить від народу за сприянням інституту народного суверенітету. Останній виступає як невідчужувана та неподільна влада народу, керований спільною волею, яка ґрунтується на суспільному договорі [7, с. 53]. Згідно з позицією Ш.-Л. Монтеск'є, виникнення права обумовлюється низкою чинників, які у своїй сукупності створюють так звані "дух законів", себто втілюють у собі розумність, законність, справедливість закону та правомірність [9, с. 370].

Й. Г. Фіхте єдиним джерелом права називав народ, який реалізовував це право у вигляді загальноприйнятих норм співжиття як колективного, загальновизнаного та загальносприйнятого феномену. Законодавець лише виявляв ці норми, надавав їм форми та гарантував їх непорушність за допомогою примусу [7, с. 58]. І. Кант пов'язував утворення права з розумовою діяльністю, яка мала побудувати такі правові норми, що відповідали б моральним засадам розвитку суспільства, причому ініціатива створення права виходила від потреби протидії свавіллю людей, необхідності забезпечення законності, порядку і спокою у взаємовідносинах між людьми. Досягнення цієї мети було можливим лише завдяки праву як загальнообов'язковому офіційному феномену, що забезпечувалось примусом держави та суспільним визнанням. Г. Гегель у своїх філософських поглядах не виокремлював проблематику утворення права, водночас поділяв право і закон, вважаючи, що закон створювався шляхом письмового вираження права. Таке вираження здійснювалось за допомогою законотворчості, відображало національні інтереси та засновувалось на нормах природного права [9, с. 344].

Проаналізовані нами погляди мислителів дозволяють стверджувати, що в цілому вони мали загальний світоглядний характер й, фактично, сформували світоглядну основу для пізнішого виокремлення права в самостійний об'єкт наукового пізнання. Означена особливість поглядів учених існувала до кінця XVIII століття, а відтак це дозволяє визначити перший етап становлення комплексних уявлень про право. Цей етап можна охарактеризувати як період домінування філософського осмислення формування права, який пов'язаний із розвитком перших уявлень про походження та природу права, його формальне вираження, що фактично відображає особливості правоутворення як доволі складного явища правової реальності у сучасному його розумінні.

Філософське осмислення формування права засноване на загальних уявленнях про нього як про елемент дійсності, що опосередковано характеризується через призму інших суміжних понять: поняття права, природа права, місія (призначення права), закон, справедливість тощо на базисі правил загального логічного мислення. Означений етап історії формування уявлень про право обмежується наступними часовими межами – від початку Античної епохи (XI ст. до н. е. – IX ст. до н. е.) до кінця XVIII ст. н. е. Цей період можна структурувати на кілька окремих етапів пізнання, згідно з положеннями класичного підходу щодо періодизації історії філософії та історії правових учень.

Отже, питання формування права розкриваються через: зумовленість права різноманітними чинниками географічного, національного, соціального, культурного, мовленнєвого, духовного та іншого характеру; договірної природи походження права, зміст якого визначається суспільним

договором, що ґрунтується на нормах природного права; формування права внаслідок політичної боротьби, змін у конституційному ладі держави, розбудови суспільно-політичного устрою; за допомогою права забезпечення статусу людини на засадах свободи, рівності та братерства, де право є модусом забезпечення інтересів й потреб індивіда, а людські потреби – чинником формування права; моральності права, що передусім слугує модусом забезпечення, закріплення та реалізації морально-етичних норм в суспільному бутті; зрозумілості та розумності права, яке забезпечує сприйняття правових норм та їх виконання, позаяк завершення формування права виступає змістом й результатом діяльності суб'єктів, наділених належними повноваженнями зі сторони держави; антропологічне походження права, котре соціалізується внаслідок високого рівня освіченості соціуму та потенції сприйняття правової інформації й керування власною поведінкою; соціальної зумовленості права, тобто явища соціального масштабу, що здійснює вплив на суспільство та відносини всередині нього, формується внаслідок узгодження думки більшості.

Отже, переважає позиція щодо проблеми формування права заснована на ідеях юснатуралізму, які розкривають походження права крізь осмислення константних, об'єктивно обумовлених основ людської діяльності, сутності людини, релігійних і морально-етичних засад її життя. Саме вони й складають базис природного права.

Наступний період історії становлення та розвитку уявлень про право розпочинається з кін. XVIII ст. і триває до поч. XX ст. Він пов'язаний із зародженням та становленням права як об'єкта філософського осмислення, що розкривається з позиції його самостійності як явища, яке має закономірності зародження, розвитку, функціонування та удосконалення, наділене певними ознаками, які відмежовують його від інших явищ правової реальності. Здебільшого, право розкривається в межах відповідних шкіл, які у тому періоді розвиваються, а в основу його пізнання закладено концепт розуміння права як базису подальшого пізнання його формування.

Право як явище ґрунтовно досліджується представниками соціологічної та історичної шкіл, які всебічно обґрунтували ідею його походження від тенденцій суспільного розвитку, рівня його культури у контексті певного історичного етапу його становлення, ситуації сприйняття соціумом тощо. Відтак, умовно означений період можемо визначити як період панування історико-соціологічного розуміння права – явища соціокультурного та історико-правового плану.

Передусім, треба звернути увагу на погляди носіїв історичної школи права (Г. Пухта, Ф. Савіньї, Г. Гуго тощо), які вперше в історії правових учень аргументують позицію про те, що право постає спонтанно й своїм походженням завдячує не позиції законодавця, а формується виключно шляхом самостійного розвитку модусом стихійного утворення належних норм спілкування, які добровільно сприймаються соціумом.

Ідеї природного права актуалізуються й у цей історичний період. Необхідно зауважити, що починаючи з XIX ст., ідеї природного права є доволі поширеними, але не єдиними в проблемі розуміння права. Всупереч їм, розвиваються інші напрямки праворозуміння, у яких концепти природного права переосмислюються. Поглиблюючи погляди, які з іншої площини розкривають проблематику пізнання права, зокрема й у контексті його формування. Ідеї природно-правового характеру на цьому етапі структуруються на самостійні напрямки – феноменологічний, екзистенціалізму, герменевтичний.

Проте, у методологічному плані однозначне розуміння права в природно-правових ідеях цього часу не сформоване, а відтак методологічна недосконалість пізнання права, про що йшлося вище, зберігається.

Ґрунтовний внесок у становлення вчення про право зробили представники так званої соціологічної школи, які визначають право як особливий соціальний феномен, формування якого зумовлено чинниками суспільного розвитку, що має непостійний характер у зв'язку з динамікою розвитку суспільства, та втілюється у подальшому в житті соціуму. Вважаємо доцільними погляди

Л. Тихомирова та І. Ільїна, які формування права розглядають через призму об'єктивно обумовленої потреби у впорядкуванні суспільного буття й такий процес має здійснюватися шляхом перенесення моральних основ та релігійних норм суспільного устрою у зміст правових норм, і тим самим посиляться моральна та релігійна основа соціуму, гарантуватиметься його поступальний розвиток, цілісність та внутрішня гармонія [13].

Перевагами соціологічної школи права є наступне: по-перше, всебічна характеристика права як явища, яке походить від суспільства, а відтак його формування є соціально обумовленим; по-друге, справедливо акцентується увага на взаємозв'язку права з іншими модусами соціального регулювання, зокрема мораллю, звичаями, релігією, що повністю розкриває особливості формування права у контексті їх спільного формування, розвитку та взаємодії, а також у площині набуття нормами релігії, звичаїв, моралі статусу правових норм, і насупроти – втрата правового статусу певними нормами права й набуття іншого статусу (неправових) засобів соціального регулювання; по-третє, завершення створення права пов'язується не тільки із формалізацією права, втім з його конкретною дією в контексті реалізації контролю за поведінкою соціуму. Крім того, право можна розглядати з позиції його цільового призначення як модусу формування законодавчих норм, які, передусім, забезпечать оперативність соціального контролю за діяльністю державно-владних суб'єктів та актами органів публічної влади; по-четверте, акцентується увага на ролі класового розшарування соціуму у формуванні права, що гарантує закріплення, реалізацію й захист своїх інтересів; по-п'яте, у наукознавчому аспекті право можна розглядати у двох аспектах: як явище, породжене соціальними конфліктами чи зумовлене потребами у їх неприпустимості, себто як наслідок життєдіяльності соціуму, або ж як процес, який розвивається та діє об'єктивно, окреслює подальший розвиток соціуму, себто є умовою належного функціонування суспільства.

Втім, соціологічна школа права залишає поза своєю увагою питання формального вираження та закріплення права у відповідній документальній формі, а також не бере до уваги індивідуальні особливості упорядкування суспільних відносин, обумовлених реальними життєвими ситуаціями чи конкретними суб'єктами права. На основі проведеного аналізу поглядів мислителів можемо узагальнити період домінування історико-соціологічного розуміння права, часові межі якого – початок ХІХ – початок ХХ століття. У цьому періоді простежується інтенсифікація розвитку наукової діяльності, зокрема й у сфері суспільних наук, а це, в свою чергу, вплинуло на появу широкого спектру поглядів вчених на проблему формування права, його розвитку та удосконалення.

Відтак, означений період можна охарактеризувати наступними положеннями:

1) філософсько-правові ідеї засновані на світоглядних позиціях мислителів минулих історичних періодів, простежується їх наступність в площині характеристики походження права як надважливої його властивості, а теж наявності чинників, які здійснюють вплив на його розвиток та удосконалення. Формування правових ідей у цей період значно інтенсифікується, що обумовлює їх розгалуження. Це пояснюється подальшим поглибленням живої дискусії щодо питання розуміння права, невизначеності його особливостей, потребою у переосмисленні проблем розвитку права відповідно до тогочасних тенденцій суспільного буття;

2) виразники історичної школи права визначали право як явище соціально-історичного характеру, що пояснюється об'єктивною зумовленістю його виникнення, розвивається поза свідомістю індивіда синхронно із розвитком суспільства, його цінністю та культурою, відповідає реальному історичному етапу суспільного розвитку;

3) проблематика формування права опосередковано аналізується також у поглядах інших вчених означеного часу, що умовно можемо визначити у межах відповідних напрямів, зокрема: юснатуралізм – характеризує походження права від природи речей, явищ, а його основою є моральні засади суспільного буття; соціологічна школа – розглядає формування права через існування та функціонування соціуму як основи будь-яких соціально обумовлених явищ, водночас й права;

історична школа – представники якої виокремлюють дефініцію “правоутворення”, характеризуючи його як інстинктивний стихійний процес виникнення, становлення та розвитку права, що здійснюється під впливом соціуму та історично обумовлених обставин; психологічна школа права – розкриває формування права крізь розуміння психіки та емоційного стану індивіда, що виступає джерелом права, вони забезпечують його об’єктивізацію й подальше втілення в свідомості індивідів та реалізації в їх поведінці; концепції позитивізму та нормативізму ідентифікують поняття “творення права” й “утворення права”, означаючи під ними нормативно закріпленій офіційний процес діяльності уповноважених суб’єктів, внаслідок чого приймаються, змінюються або ж скасовуються правові приписи, разом з тим не відкидають ідеї існування низки чинників правотворчості, які її обумовлюють та визначають зміст права.

4) розгляд правових аспектів формування права у працях мислителів означеного періоду здійснюється, здебільшого, через комплекс праксеологічних концептів, якими й встановлюються вимоги до змісту правотворчої чи законодавчої діяльності; змісту, форми та структури правотворчих актів; тих суб’єктів, які здійснюють правотворчу чи законодавчу діяльність тощо.

Висновки. Отже, стан наукового пізнання права характеризується комплексом поглядів мислителів, філософів та науковців-правників, які визначають право з позиції його: 1) світоглядного сприйняття як явища, яке є елементом соціальної реальності й формує відповідне уявлення у свідомості індивіда на основі загального вивчення явищ дійсності шляхом використання правил логічного мислення; 2) історико-соціологічного сприйняття як явища, що зумовлене історичним рівнем розвитку суспільства, його культури, втілюється в життєдіяльність соціуму з метою досягнення відповідного рівня впорядкованості суспільних відносин та формує уявлення про нього як про таке, що існує об’єктивно, історично зумовлене соціальне явище, що є елементом культури суспільства; 3) науково-правового сприйняття як явища наукознавчого характеру, яке формує уявлення про нього як про феномен, що охарактеризований з точки зору правових закономірностей його зародження, виникнення, становлення, розвитку і функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник. Київ: Істина. 336 с.
2. Калинин А. Ю. Правообразование в России: понятийно-категориальный и структурно-функциональный состав (историко-теоретическое исследование) : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01. СПб. 533 с.
3. Мусатян А. В. (2006). Механизм правообразования: идейно-теоретический и технико-юридический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. СПб. 157 с.
4. Мурашко Л. О. Аксиологическое измерение процесса правообразования: история и современность : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01. Москва. 378 с.
5. Дідич Т. О. Становлення правоутворення в контексті трансформації державно-правового впливу на суспільство. *Правоутворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*: монографія; за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ: Вид-во Європейського ун-ту. Розділ 1, п/р. 1.3. С. 42–62.
6. Исаков В. Б. Теоретические подходы к понятию эффективности закона. *Оценка законов и эффективности их принятия*: мат. Международ. семинара (г. Рязань, 16–17 декабря 2002 г.). Отв. ред. И. П. Ивлиев. Москва: Издание Государственной Думы. С. 12–20.
7. Мудрак І. Д. (2002). Історія держави і права зарубіжних країн: курс лекцій. Ірпінь: Державна податкова адміністрація України, Академія державної податкової служби України. 137 с. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/708/13> (дата звернення: 28.08.2020 р.).
8. Черниловский З. М. (1996). Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. Москва: Юрист. 508 с.
9. История политических и правовых учений : учебник для вузов. (2004); под общ. ред. В. С. Нерсисянца. 4-е изд. перераб и доп. Москва: Норма. 944 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1095_page_91.html (дата звернення: 29.03.2020 р.).
10. Нерсисянец В. С. Политические учения Древней Греции. Москва: Юрид. лит. 245 с.
11. Алексеев С. С. Теория права. изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Изд-во БЕК. 309 с.
12. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник. Київ: Правова єдність. 312 с.
13. Тихомиров Л. А. Монархическая государственность. Москва: ГУП

«Облиздат», ТОО «Алир». 672 с. URL:14. http://legitivist.ru/lib/ideology/018_ltihomirov_monarhicheskaya_gosudarstvennost.pdf (дата звернення: 29.03.2020 р.).

REFERENCES

1. Osaulenko O. I. *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law] : navchalnyi posibnyk. Kyiv: Istyna. 336 p.
2. Kalynyn A. Yu. *Pravoobrazovanye v Rossyy: poniatyino-katehoryalni y strukturno-funktsyonalnyi sostav (ystoryko-teoretycheskoe yssledovanye)* [Legal education in Russia: conceptual-categorical and structural-functional structure (historical-theoretical research)]: dys. d-ra yuryd. nauk : 12.00.01. SPb. 533 p.
3. Musatian A. V. *Mekhanizm pravoobrazovaniya: ydeino-teoretycheskyi y tekhniko-yurydycheskyi aspekty*. [The mechanism of law formation: ideological-theoretical and technical-legal aspects]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. SPb. 157 p.
4. Murashko L. O. *Aksyolohycheskoe yzmerenye protsessa pravoobrazovaniya: ystoriya y sovremennost* [Axiological measurement of the process of law formation: history and modernity]: dys. d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. Moskva. 378 p.
5. Didych T. O. *Stanovlennia pravoutvorennia v konteksti transformatsii derzhavno-pravovoho vplyvu na suspilstvo*. [Formation of law-making in the context of transformation of state-legal influence on society]. Pravoutvorennia v Ukraini: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty: monohrafiia. Za zah. red. Yu. L. Boshytskoho. Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho un-tu. Rozdil 1, p/r. 1.3. P. 42–62.
6. Ysakov V. B. *Teoretycheskye podkhody k poniatyiu effektivnosti zakona*. [Theoretical approaches to the concept of the effectiveness of the law]. Otsenka zakonov y effektivnosti ykh pryniatyia: mat. Mezhdunarod. semynara (h. Riazan, 16–17 dekabria 2002 h.). Otv. red. Y. P. Yvlyev. Moskva: Yzdanye Hosudarstvennoi Dumy. P. 12–20.
7. Mudrak I. D. *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: kurs lektsii*. [History of the state and law of foreign countries: a course of lectures.]. Irpin: Derzhavna podatkova administratsiia Ukrainy, Akademiia derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. 137 p. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/708/13> (data zvernennia: 28.08.2020 r.).
8. Chernylovskiy Z. M. (1996). *Khrestomatiya po vseobshchei istorii hosudarstva i prava*. [A textbook on the general history of the state and law]. Moskva: Yuryst. 508 p.
9. *Istoriya polytycheskykh i pravovykh uchenyi*. [History of political and legal doctrines] : uchebnyk dlia vuzov. Pod obshch. red. V. S. Nersesianta. 4-e yzd. pererab y dop. Moskva: Norma. 944 p. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1095_page_91.html (data zvernennia: 29.03.2020 r.).
10. Nersesiants V. S. *Polytycheskye ucheniia Drevnei Hretsyy*. [Political teachings of ancient Greece]. Moskva: Yuryd. lyt. 245 p.
11. Alekseev S. S. *Teoriya prava* [Theory of law]. yzd. 2-e, pererab. y dop. Moskva: Yzd-vo BEK. 309 p.
12. Kormych A. I. *Istoriia vchen pro derzhavu i pravo: navchalnyi posibnyk*. [History of the doctrines of state and law: a textbook]. Kyiv: Pravova yednist. 312 p.
13. Tykhomyrov L. A. *Monarkhycheskaia hosudarstvennost*. [Monarchical statehood.]. Moskva: HUP «Oblyzdat», ТОО «Алир». 672 p. URL: http://legitivist.ru/lib/ideology/018_ltihomirov_monarhicheskaya_gosudarstvennost.pdf (data zvernennia: 29.03.2020 r.).

Дата надходження: 23.06.2020 р.

Taras Harasymiv

Lviv Polytechnic National University
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Department of Theory, History and Philosophy of Law,
Sc. D., Prof.

WORLDVIEW BASIS OF SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF THE PHENOMENON OF LAW IN ACCORDANCE WITH SPECIFIC TIME LIMITS

The article thoroughly and comprehensively explores the essence, historical and legal aspects of formation, evolution, content and basic elements of the principles of law based on the study of legal theory and legal practice, reveals the importance of law for the formation of legal worldview and implementation of rule-making and rule-making practice. It is noted that in jurisprudence there is a constant search for understanding the concept of law, its essence and nature, as well as its main characteristics – features and properties that reveal the mission of law as an important social and

regulatory force of society. It has been found that law is a dynamic and complex phenomenon due to the no less complex nature of social development. The idea of a multifaceted, multifaceted approach to the understanding of law is one of the defining trends in modern jurisprudence.

The history of the formation of ideas about law by the author is divided into three periods: 1) the dominance of the philosophical understanding of the formation of law (XI–IX centuries BC – late eighteenth century AD); 2) the dominance of historical and sociological understanding of law (early nineteenth century – early twentieth century); 3) the dominance of scientific legal understanding of law as a scientific phenomenon (middle of the twentieth century – continues to this day), which has a complex multifaceted nature and can be studied using a variety of methodological approaches and methods of scientific knowledge of legal science.

Key words: law; legal understanding; legal matter; fellowship; state; historical period; legal worldview; principles of law.